

دکتر عباس حُرّی
دانشیار دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی

بررسی وضع پیشینه در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی

مآخذی که در هر تحقیق، از جمله در پایان‌نامه‌های دانشگاهی، ظاهر می‌شوند، عمدتاً برای سه منظور مورد استفاده قرار می‌گیرند: (۱) برای دفاع از پیش‌فرضها، (۲) برای اخذ داده‌های تاریخی، نظری، و نقل قولها، و (۳) به منظور اشاره به پیشینه‌ها و سوابق پژوهشی که در حوزه مورد بررسی محقق پدید آمده است. در این میان، پیشینه از آن جهت که میان تحقیقات گذشته و پژوهش در دست انجام رابطه‌ای علمی و شبکه‌ای برقرار می‌کند حائز اهمیت بیشتری است.

در بررسی حاضر، پیشینه‌های مورد استفاده در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد اطلاع‌رسانی پزشکی از آغاز تا پایان نیمه اول سال ۱۳۷۵ با استفاده از روش مطالعه استنادی و با توجه به مواردی چون تعداد و پراکندگی پیشینه‌ها، فاصله زمانی، نوع محملهای اطلاعاتی، حدّ اشتراک پیشینه‌ها، و مانند آن مورد مطالعه قرار گرفته است.

مقدمه

تهیه پایان‌نامه در طول دوره تحصیلات تکمیلی دانشگاهی شاید نخستین حرکت پژوهشی جدّی باشد که دانشجو انجام می‌دهد. البته دانشجویان در حین

گذراندن دروس مختلف، ممکن است مقاله‌هایی برای دروس گوناگون ارائه دهند که گاه در نوع خود شایان توجه است، ولی محدودیت‌هایی که از لحاظ زمان، مقررات آموزشی، و نیز کمبود فرصت و امکانات ضروری و مناسب در هر نیمسال تحصیلی وجود دارد سبب می‌شود که دانشجو نتواند مقاله تحقیقی مربوط به درسها را با خاطری آسوده و فرصت کافی تهیه کند. در صورتی که فرصت کافی برای پرداختن به موضوعی واحد و مشخص در پایان‌نامه‌ها مجال کار جدی‌تر را فراهم می‌سازد، خصوصاً که نظارت مستمر استادان راهنما و مشاور، احتمال بروز لغزش را در چنین کاری کاهش می‌دهد.

از سوی دیگر، همین فعالیت پژوهشی برآیند مجموع یافته‌های دانشجو در طول دوره تحصیلی است، و آموخته‌های وی در دروس گوناگون به منزله شرایط مقدماتی و ضروری دست یازیدن به کار پژوهشی است. حضور همین شرایط، انتظار مخاطبان پایان‌نامه‌ها را بالا می‌برد و سبب می‌شود که دانشجو و استادان راهنما و مشاور دوشادوش یکدیگر بکوشند تا انتظار پیش‌بینی شده را برآورده سازند. مجموعه این ویژگیها و تلاشها سبب می‌شود که پایان‌نامه از اعتبار و وجهه‌ای خاص برخوردار باشد.^۱

ویژگی ژرف نگری و محدود بودن دامنه کار سبب می‌شود که دانشجو برای یافتن شواهد تحقیق یا سابقه کار، متون و منابعی را جست‌وجو کند و مورد استفاده قرار دهد که گاه از چشم دیگران دور می‌ماند. ماهیت منابع و روی آوردن به اسناد و مدارکی که شناسایی و دستیابی به آنها با دشواری صورت گرفته است سبب می‌گردد که فهرست مآخذ پایان‌نامه‌ها منبع بسیار باارزشی برای آگاهی نسبت به متون مربوط به موضوعی کاملاً محدود باشد. همین ویژگی سبب شده است که پایان‌نامه‌ها را از دو دیدگاه در رشته‌های مختلف دانشگاهی و پژوهشی مورد توجه قرار دهند؛ یکی به عنوان مدرک مفید پژوهشی (به اعتبار متن تحقیق)، و دیگری به مثابه نوعی کتابشناسی تخصصی (به اعتبار فهرست مآخذ پایانی).^۲

فهرست مآخذ پایان‌نامه‌ها، نظیر هر اثر پژوهشی دیگر، از مجموعه منابع مورد استفاده در تحقیق پدید می‌آید که الزاماً از لحاظ ماهیت و جایگاه استفاده یکسان نیستند. این منابع را، از این دیدگاه، می‌توان به سه دسته عمده تقسیم کرد:

۱. منابعی که برای دفاع از پیش فرض پژوهش مورد استفاده قرار می‌گیرد و در واقع شواهد استدلال محقق به منظور استحکام بخشیدن به اصول پذیرفته شده و مفروضات پژوهش است که بدون آنها پی و پایه تحقیق ممکن است از استواری لازم برخوردار نباشد.

۲. منابعی که از آنها شواهد اطلاعاتی استخراج می‌گردد و در جای جای تحقیق ممکن است از آنها به تناسب نیاز استفاده شود. اشارات تاریخی، نظریه‌ها، و نقل قولهای معتبر استخراج شده از منابع از این گونه‌اند.

۳. متون و منابعی که با عناوینی چون "سابقه کار"، "پیشینه پژوهش"، "مرور متون"، یا عبارات نه چندان مطلوبی نظیر "ادبیات تحقیق"، و مانند آن مورد اشاره قرار می‌گیرند. این نوع منابع از مهمترین اجزاء تشکیل دهنده تحقیق محسوب می‌شوند و از سایر منابع مورد استفاده در تحقیق کاملاً متمایزند.

تعریف مسئله

در هر پژوهش، برای تعریف و تبیین مسئله باید نسبت به شناخته‌های موجود آگاه بود والا به اکتشاف حقایقی خواهیم پرداخت که قبلاً توسط دیگران کشف شده است؛ بنابراین، دستیابی به پیشینه‌ها و مطالعه آنها برای حفظ تداوم جریان علم ضروری است. در واقع، مرور پژوهشهای مرتبط پیشین، امری ایستا و انفعالی نیست، بلکه ایجاد برآیندی از یافته‌های پژوهشی گذشته است که نه تنها خلاءهای احتمالی مرتبط با مسئله‌ای خاص را روشن می‌سازد، بلکه موضع پژوهش در دست انجام را نیز در آن شبکه علمی مشخص می‌کند.^۳

در جریان جست‌وجو برای دستیابی به سوابق پژوهش ممکن است به دلیل موانع زبانی، مکانی، و جز آن نتوان به کلیه پیشینه‌ها دست یافت، یا دامنه مسئله مورد بررسی چنان محدود است که نمی‌توان پیشینه قابل اعتنایی برای آن فراهم آورد. اما پژوهنده تلاش می‌کند که کلیه مجراهای محتمل را ببازماید تا به نوعی اطمینان نسبی دست یابد. همه این تلاشها بخشی مستقل از پیکره تحقیق را به خود اختصاص می‌دهد که با همین نام یا نامهای مشابه شناخته می‌شود.

هدف تحقیق

هدف بررسی حاضر مشخص کردن وضعیت پیشینه در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد اطلاع‌رسانی پزشکی از آغاز تا آبان‌ماه ۱۳۷۵ است؛ و غرض از پیشینه، اطلاعات و بحث‌های مربوط به کلیه اسناد و منابعی است که ذیل سرفصل سوابق کار یا نامهای مشابه در پایان‌نامه درج شده است.

پرسش‌های اساسی

- برای نیل به هدف تحقیق، پنج پرسش اساسی به شرح زیر مطرح گردید:
۱. تعداد و پراکندگی پیشینه در پایان‌نامه‌های مورد بررسی چگونه است؟
۲. وجه غالب در محملهای مورد استفاده در پیشینه‌ها چیست؟
۳. فاصله زمانی میان تاریخ پیشینه‌ها و تاریخ پایان‌نامه‌ها تا چه حد است؟
۴. دگرگونی در فاصله زمانی در طول دوره مورد بررسی به چه صورت است؟
۵. حد اشتراک پیشینه در پایان‌نامه‌ها چیست؟

جامعه مورد مطالعه

جامعه مورد مطالعه، کل پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد اطلاع‌رسانی پزشکی موجود در کتابخانه دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی تا پایان آبان‌ماه ۱۳۷۵ است که ۸۸ عنوان را دربرمی‌گیرد. از این میان یک مورد که به تاریخ طب اختصاص داشت به دلیل فاصله چند قرن پیشینه‌ها با زمان تدوین پایان‌نامه، از جامعه حذف شد؛ زیرا نتایج آماری را دچار اختلال می‌کرد. یک مورد نیز چون در هیچ یک از دو بخش پیشینه فارسی و انگلیسی اطلاعات قابل استفاده‌ای ارائه نکرده بود حذف گردید، و بدین ترتیب کل جامعه به ۸۶ عنوان پایان‌نامه و ۱۰۳۲ پیشینه متعلق به آنها کاهش یافت.

اطلاعات کتابشناختی کلیه منابع فارسی و غیرفارسی مندرج در بخش پیشینه این ۸۶ عنوان سیاهه‌برداری شد و با درج کامل عناوین پایان‌نامه‌ها و کدگذاری آنها، مجموعه به دست آمده هر بار به تناسب یکی از پرسش‌های اساسی طرح شده در تحقیق مرتب گردید و با استفاده از روش تحلیل استنادی^۴ مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

پیشینه پژوهش

در باب تحلیل و مطالعه استنادی در داخل و خارج کشور کارهای متعددی انجام شده است که عمدتاً ناظر بر کلّ منابع و مآخذ مورد استفاده نوشته‌ها بوده و به پیشینه‌های پژوهشها محدود نمی‌شده است، اما از آنجایی که در شیوه عمل شباهت‌هایی وجود دارد، کارهای متأخری که قرابت بیشتری با بررسی حاضر داشته مورد بررسی قرار گرفته است.

الف. پیشینه در ایران

شهرآذر موسوی^۵ (۱۳۶۶) در پژوهش خود به بررسی وضعیت استنادهای ۱۹۲۵ مقاله سرگذشتنامه پرداخته و به این نتیجه دست یافته است که شرح حال نویسان به کتاب بیش از مقاله عنایت داشته‌اند و منابع حاوی شعر و تذکره و تاریخ پر مراجعه‌ترین سندهای شرح حال‌نویسی محسوب می‌شوند.

نصرت ریاحی‌نیا^۶ (۱۳۷۲) به بررسی چگونگی کاربرد مجلات لاتین در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد کتابداری در فاصله سالهای ۱۳۵۴-۱۳۷۱ پرداخته و نتیجه گرفته است که کتابهای لاتین با ۲۸/۷۴ درصد بیشترین استنادها، و گزارشها و مصاحبه‌ها با ۳۷/۰ درصد کمترین استناد را به خود اختصاص داده‌اند.

حبیب‌اله فخاّزی^۷ (۱۳۷۳) به مطالعه الگوهای رفتار منبع‌یابی دانشجویان دانشکده بهداشت دانشگاه علوم پزشکی تهران در سالهای ۱۳۵۸-۱۳۷۰ پرداخته و نتیجه گرفته است که فاصله زمانی میان پایان‌نامه‌ها و مآخذ آنها بین ۶/۲۵ تا ۱۴/۴۷ سال بوده و بیش از ۶۶ درصد منابع به زبان انگلیسی بوده است.

حسن جاهد^۸ (۱۳۷۳) به تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های دوره دکتری عمومی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی در فاصله سالهای ۱۳۶۸-۱۳۷۲ پرداخته و به این نتیجه دست یافته است که ۶۵ درصد استنادها به مجلات، ۲۴ درصد به کتابها، و مابقی به پایان‌نامه‌ها داده شده و اکثر منابع به زبان انگلیسی بوده است.

مینا افشار^۹ (۱۳۷۵) در بررسی استناد در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد پرستاری سه دانشگاه علوم پزشکی ایران، شیراز، و اصفهان در فاصله سالهای

۱۳۷۰ تا ۱۳۷۳ به این نتیجه دست یافته است که بیشترین سهم مآخذ (یعنی ۴۶/۸۵ درصد) به زبان انگلیسی بوده و ۶۳ درصد اسنادها به کتاب، ۳۲/۳۰ درصد به مجلات و ۳/۵ درصد به پایان‌نامه‌ها اختصاص داشته است. فاصله زمانی میان پایان‌نامه‌ها و مآخذ آنها بین ۶/۰۳ تا ۷/۷۶ سال متغیر بوده است.

سیمین قطبی^{۱۱} (۱۳۷۶) به بررسی وضعیت استناد در مقالات چهار دایرةالمعارف فارسی پرداخته و نتیجه گرفته است که بیشترین استناد در این مقالات به کتاب بوده و زبان غالب در این اسنادها عربی است؛ و در مجموع، کتاب *وفیات الاعیان* ابن خلکان پربسامدترین منبع مورد استفاده مقالات محسوب می‌شود.

ب. پیشینه در خارج

پوپوویچ^{۱۱} (۱۹۷۵) در بررسی پایان‌نامه‌های دکتری بازرگانی و مدیریت دانشگاه ایالتی نیویورک به این نتیجه دست یافته است که ۷۰ درصد ارجاعات کمتر از ۱۰ سال فاصله زمانی داشته و زبان همه آنها انگلیسی بوده است. ضمناً ۸۵ درصد منابع مورد استفاده در پایان‌نامه‌ها در کتابخانه‌های آن دانشگاه وجود داشته است.

آرتورهافنر^{۱۲} (۱۹۷۷) در بررسی پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد رشته فیزیولوژی نتیجه گرفته است که ۹۰/۲۷ درصد به مقاله‌های مجلات و ۹/۳۳ درصد به تکیه‌هاست اسناد شده است.

مری کولنان^{۱۳} (۱۹۷۸) به بررسی مقالات اعضای هیأت علمی دانشگاه و پزشکان، منتشر شده در مجموعه مقالات همایش ملی رایانه، پرداخته و در مقایسه اسنادهای این دو گروه نتیجه گرفته است که اسنادها از لحاظ عمر مآخذ، نوع آنها، و بسامد ارجاع به آنها از الگوی کم و بیش مشابهی پیروی کرده است.

ارجون لعل^{۱۴} (۱۹۹۰) در بررسی پایان‌نامه‌های دکتری خاکشناسی دانشگاه کشاورزی راجند به این نتیجه دست یافته است که ۷۲/۵ درصد ارجاعات به نشریات، ۸/۷ درصد به انتشارات دولتی، ۶/۷ درصد به کتاب و بقیه به بولتن‌ها و پایان‌نامه‌ها بوده است.

یافته‌های پژوهش حاضر

پرسش ۱. تعداد و پراکندگی پیشینه‌ها

برشماری اقلام مندرج در سیاهه پیشینه‌های استخراج شده از پایان‌نامه‌های مورد بررسی نشان داد که کلاً تعداد ۱۰۳۲ پیشینه در ۸۶ پایان‌نامه مورد اشاره و استفاده قرار گرفته است که به‌طور میانگین به هر پایان‌نامه ۱۲ پیشینه تعلق می‌گیرد. از کل تعداد پیشینه‌ها، ۷۲۶ مورد به انگلیسی و ۳۰۶ مورد به فارسی اختصاص داشت، که بدین ترتیب میانگین پیشینه‌های انگلیسی ۸/۴۵ و فارسی ۳/۵۵ بر هر پایان‌نامه است. به عبارت دیگر میزان استفاده از پیشینه‌های انگلیسی حدود ۲/۴ برابر پیشینه‌های فارسی بوده است. با توجه به محدود بودن تحقیقات فارسی در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی، این امر طبیعی به نظر می‌رسد که سهم پیشینه‌های انگلیسی بیش از فارسی باشد.

پرسش ۲. وجه غالب در محملها

جدول ۱. پراکندگی پیشینه‌ها بر حسب نوع محمل اطلاعاتی

زبان/نوع	کتاب	مقاله	گزارش	پایان‌نامه	جمع
انگلیسی	۹۰	۶۰۵	۲۵	۶	۷۲۶
فارسی	۴۷	۷۲	۳۴	۱۵۳	۳۰۶
جمع	۱۳۷	۶۷۷	۵۹	۱۵۹	۱۰۳۲

همان‌طور که از جدول ۱ برمی‌آید در کل پیشینه‌ها، بیشترین تعداد، یعنی ۶۷۷ عنوان (۶۶ درصد) به مقاله اختصاص دارد و بقیه به ترتیب به پایان‌نامه (۱۵ درصد)، کتاب (۱۳ درصد)، و گزارش (۶ درصد) تعلق می‌یابد. در میان ۷۲۶ پیشینه انگلیسی، بیشترین نسبت، یعنی ۶۰۵ عنوان (۸۳ درصد) متعلق به مقاله و سپس به ترتیب کتاب (۱۳ درصد)، گزارش (۳ درصد) و پایان‌نامه (۱ درصد) است؛ و حال آنکه در پیشینه‌های فارسی، بیشترین سهم (۵۰ درصد) به پایان‌نامه و سپس به ترتیب به مقاله (۲۴ درصد)، کتاب (۱۵ درصد)، و گزارش (۱۱ درصد) تعلق گرفته است.

از لحاظ پراکندگی انواع محمل‌های اطلاعاتی میان پیشینه‌های انگلیسی و فارسی به ترتیب کتاب‌های انگلیسی ۶۶ درصد در مقابل ۴۴ درصد فارسی، مقاله‌های انگلیسی ۸۹ درصد در مقابل ۱۱ درصد فارسی، گزارش‌های انگلیسی ۴۲ درصد در مقابل ۵۸ درصد فارسی و پایان‌نامه‌های انگلیسی ۴ درصد در مقابل ۹۶ درصد فارسی قرار دارد. با کمی تأمل در داده‌های جدول ۱ می‌توان دریافت که بیشترین سهم در پیشینه‌های انگلیسی متعلق به مقاله (۸۳ درصد) و در پیشینه‌های فارسی متعلق به پایان‌نامه (۹۶ درصد) است.

دو ویژگی را می‌توان در پراکندگی نوع محمل‌های اطلاعاتی دخیل دانست: یکی دسترس‌پذیری، و دیگری وجه تحقیقی بودن. شاید دلیل غلبه مقاله در پیشینه‌های انگلیسی، وجود نمایه‌نامه‌ها یا پایگاه‌های اطلاعاتی خارجی است که عمدتاً مقاله‌ها را منعکس می‌کنند و دیگری ویژگی تحقیقی بودن بیشتر مقاله‌هایی است که از طریق این مجراهای میانجی منعکس می‌شوند. همین استدلال درباب پیشینه‌های فارسی نیز به گونه‌ای دیگر صادق است. دسترس‌پذیر بودن پایان‌نامه‌های فارسی برای دانشجویان کارشناسی ارشد از یک سو و اطمینان از تحقیقی بودن این منابع برای درج در پیشینه از سوی دیگر، سبب می‌شود که در پیشینه‌های فارسی غلبه با پایان‌نامه‌ها باشد. البته پیش فرض در این بررسی آن بوده است که آنچه در پیشینه آمده شرط تحقیقی بودن را داراست و این شرط از سوی راهنمایان و مشاوران تأیید شده است.

پرسش ۳. فاصله زمانی

جدول ۲. پراکندگی پیشینه‌ها برحسب فواصل زمانی

فاصله	۵۰- سال	۶-۱۰ سال	۱۱-۱۵ سال	۱۶-۲۰ سال	۲۰ سال به بالا	پیشینه ندارد
زبان						
انگلیسی	۱۱	۳۴	۲۴	۱۲	۲	۳
فارسی	۲۵	۲۹	۱۳	۳	۲	۱۴
جمع	۳۶	۶۳	۳۷	۱۵	۴	۱۷

فاصله زمانی پیشینه‌ها از تفاضل میانگین فاصله پیشینه هر پایان‌نامه و تاریخ ارائه پایان‌نامه - به تفکیک انگلیسی و فارسی - محاسبه گردید. بدین ترتیب میانگین کل فاصله‌های زمانی پیشینه‌ها به تفکیک انگلیسی و فارسی به ترتیب ۱۰/۹ سال برای انگلیسی و ۷/۵ سال برای فارسی بوده است. تراکم فاصله زمانی نیز در یک تقسیم‌بندی ۵ ساله، طبق جدول ۲ مربوط به فاصله ۶ تا ۱۰ سال است و فاصله‌های ۱۱-۱۵ سال و ۵-۰ سال به ترتیب در مراحل بعدی قرار می‌گیرند.

در اینجا نیز عنصر دسترس‌پذیری می‌تواند اختلاف فاصله حدود ۳ سال میان پیشینه انگلیسی و فارسی را توجیه کند. بنابراین، شاید مشکل بتوان قضاوت کرد که تواتر پژوهش‌های فارسی در حوزه ما بیش از انگلیسی بوده و این امر سبب نزدیکی فاصله پیشینه‌های فارسی در قیاس با نوع انگلیسی آن شده است.

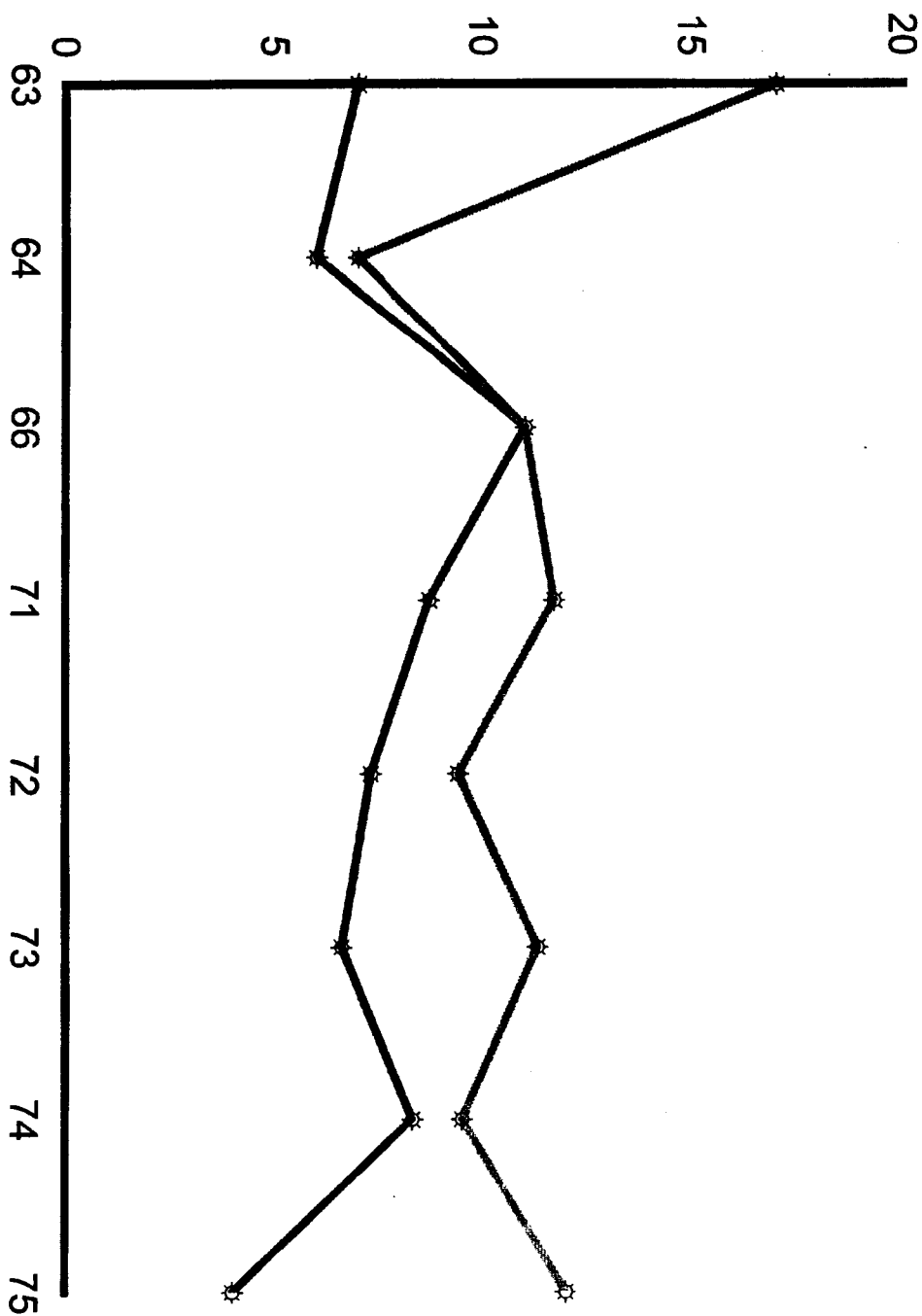
پرسش ۴. دگرگونی در فاصله زمانی

جدول ۳. دگرگونی در فاصله زمانی پیشینه‌ها از آغاز تا نیمه اول سال ۱۳۷۵

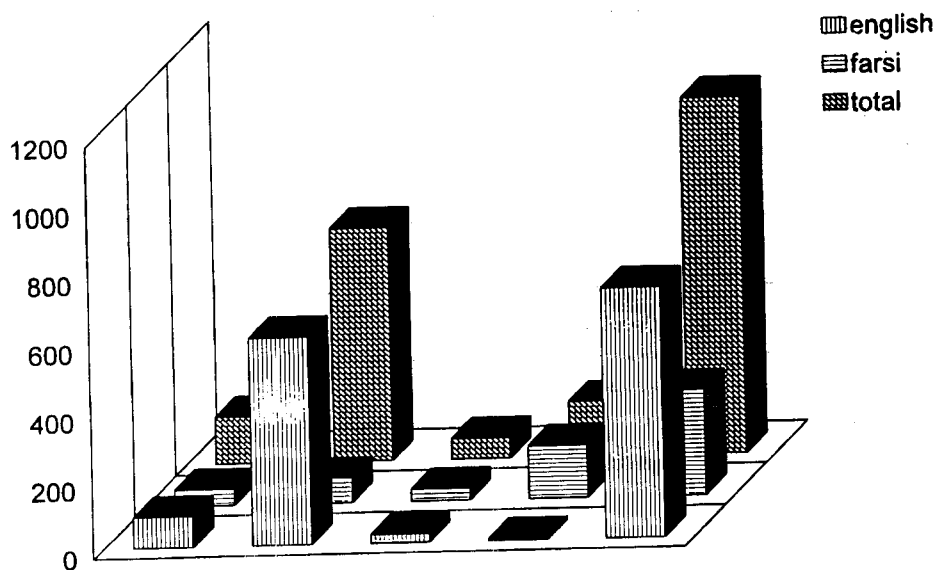
سال	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۶	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵
زبان								
انگلیسی	۱۷	۷	۱۱	۱۱/۷	۹/۴	۱۱/۳	۹/۵	۱۲
فارسی	۷	۶	۱۱	۸/۷	۷/۳	۶/۶	۸/۳	۴

در فاصله ۱۲ سال، یعنی از ۱۳۶۳ تا ۱۳۷۵ تحولاتی که در فاصله زمانی پیشینه‌ها و تاریخ پایان‌نامه‌ها پدید آمده در دو نوع انگلیسی و فارسی (جدول ۳ و نمودار ۱) کاملاً متفاوت است. دگرگونیها در فاصله پیشینه‌های انگلیسی ناهمگون بوده و از نظام و ترتیب خاصی پیروی نمی‌کند، و حال آنکه در پیشینه‌های فارسی فاصله زمانی به‌طور نسبی کاهش داشته است؛ خصوصاً فاصله سال ۱۳۶۶ تا ۱۳۷۵ نزدیک به سه برابر کاهش را نشان می‌دهد.

مقایسه این دو پیشینه نشان می‌دهد که ظاهراً رواج پایگاه‌های رایانه‌ای انگلیسی نتوانسته است تغییر چندانی در کاهش فاصله زمانی پدید آورد، و حال آنکه افزایش پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد در کاهش فاصله پیشینه‌های فارسی مؤثر بوده است.

نمودار ۱. دگرگونی فاصله زمانی پیشینه‌های انگلیسی و فارسی

نمودار ۲. پراکندگی پیشینه‌ها برحسب زبان و محل اطلاعاتی

پرسش ۵. حد اشتراک پیشینه‌ها

جدول ۴. حد اشتراک پیشینه در پایان‌نامه‌های مورد بررسی

پایان‌نامه زبان	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰
انگلیسی	۶۴۱	۵۱	۱۲	۸	۱	۱	۱	۱	-	-
فارسی	۲۶۴	۲۵	۶	۴	۱	-	۳	۲	-	۱

آن‌گونه که از داده‌های جدول ۴ برمی‌آید، ۸۸ درصد پیشینه‌های انگلیسی و ۸۶ درصد پیشینه‌های فارسی تنها در یک پایان‌نامه ظاهر شده‌اند. ۷ درصد انگلیسی و ۸ درصد فارسی در ۲ پایان‌نامه، ۱/۶ انگلیسی و ۱/۹ فارسی در ۳ پایان‌نامه درج شده‌اند. حد اشتراکهای بالا را در پیشینه‌های فارسی بیشتر می‌توان مشاهده کرد. چون اشتراک ۳ پیشینه فارسی در ۷ پایان‌نامه و ۲ پیشینه فارسی در ۸ پایان‌نامه در قیاس با یک پیشینه در تعداد مشابه انگلیسی قابل اعتناست. به علاوه، حد اشتراک در انگلیسی به ۸ پایان‌نامه ختم می‌شود و حال آنکه در فارسی تا ۱۰ پایان‌نامه نیز یک مورد مشترک وجود دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

پیشینه‌های مورد بررسی به گونه‌ای چشمگیر گرایش به تحقیقات خارجی دارد و علاوه بر نقش پیشینگی، نوعی پشتوانه برای جلب تأیید تحقیقی بودن کار از سوی راهنمایان و مشاوران نیز محسوب می‌شود؛ چون رویه و روند دانشگاهی نمی‌پذیرد که بخش پیشینه در پایان‌نامه‌های دانشجویی حضور نداشته باشد. همین شرط گاه سبب می‌شود که جنبه صوری کار حفظ گردد. گرچه این نکته محور اصلی بررسی حاضر نبوده است، ولی در حین کار پیشینه‌های متعددی مشاهده گردید که از لحاظ ربط موضوعی به عنوان پیشینه قابل توجه نبود. طبعاً چنین نگرشی رسالت اصلی عنصر پیشینه را که ایجاد پیوند میان گره‌های پژوهشی زمینه موضوعی خاص و برقراری شبکه‌ای نامرئی از منازل مسیر و فرایند حرکت علم باشد مورد تأمل قرار می‌دهد.

فاصله زمانی موجود - که در تحقیقات گذشته (از زمان انجام تحقیق فریده عصاره، ۱۳۶۵)^{۱۵} به یافته‌های کم و بیش مشابهی در باب مآخذ (فاصله ۴ تا ۶ سال) دست یافتند - در پیشینه‌های بررسی حاضر حادث‌تر است، و ظاهراً وجود امکانات جست‌وجو و تکنولوژی نوین نتوانسته است این فاصله را کاهش دهد: این فاصله یا ناشی از حل شدن مسائل مورد بررسی ما در جوامع خارجی است که سبب شده است جدیداً تحقیقی صورت نگیرد، یا آنکه دستیابی ما به تحقیقات روزآمد دارای اشکال است. عامل سوّمی نیز می‌تواند دخیل باشد و آن انتخاب نادرست واژگان کاوش و در نتیجه دست نیافتن به پیشینه‌های مرتبط است.

کاهش تدریجی فاصله زمانی منابع و پیشینه‌های فارسی - با توجه به اینکه غلبه پیشینه‌های فارسی با پایان‌نامه‌هاست، می‌تواند ناشی از افزایش تدریجی پایان‌نامه‌ها باشد، خصوصاً اینکه بیشترین سهم مورد استفاده از مقوله پایان‌نامه، متعلق به پایان‌نامه‌های خود دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی بوده است. به تعبیر دیگر افزایش تعداد پایان‌نامه‌ها در طول زمان، خود افزایش تعداد پایان‌نامه‌های مورد استفاده جدیدتر و در نتیجه کاهش فاصله زمانی را به دنبال داشته است.

اشتراک پیشینه‌ها - که عمدتاً در مقالات انگلیسی و پایان‌نامه‌های فارسی - پدید آمده است بیش از آنکه به‌طور اتفاقی روی داده باشد، ناشی از تأثیرپذیری

پایان‌نامه‌ها از یکدیگر است. نشانه‌هایی که در اطلاعات کتابشناختی یا توصیف یافته‌های پیشینه‌ها وجود دارد حاکی است که پایان‌نامه‌های متأخرتر از پیشینه‌های مندرج در پایان‌نامه‌های متقدمتر استفاده کرده‌اند و الزاماً خود به‌طور مستقل به کاوش نپرداخته‌اند.

چند پیشنهاد

پیشنهادهای را می‌توان در دو مقوله ارائه داد: یکی ناظر بر بهینه‌کردن پیشینه‌ها، و دیگری توصیه برای پژوهشهای آتی است.

۱. در مورد به‌کارگیری تدابیری در جهت ارتقاء پیشینه‌ها نکات زیر ممکن است حائز اهمیت باشد:

- تعریف دقیق‌تر پیشینه برای دانشجویان، چه از لحاظ وجه تحقیقی آنها و چه نوع محمل مورد استفاده؛

- اجباری کردن درج کلید واژه‌هایی که دانشجو برای کاوش در پایگاههای اطلاعات فرنگی به کار برده است و نیز بیان چگونگی ترکیب آنها؛
- تخصیص بودجه‌ای برای هزینه کاوش (احتمالاً کاوش‌های متنوع و متعدد) در بانکها و پایگاههای اطلاعاتی؛

- ارزشگذاری وضعیت پیشینه‌ها در ارزیابی پایان‌نامه از لحاظ دقت، تحقیقی بودن، و روزآمدی.

۲. در مورد تحقیقات آینده می‌توان موارد زیر را توصیه کرد:

- مقایسه درجه ربط و بی‌ربطی موضوع پایان‌نامه‌ها و پیشینه‌های آنها؛
- ارزشگذاری تحقیقی بودن پیشینه‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوی؛
- میزان گرایش پایان‌نامه‌ها در استفاده از پایان‌نامه‌های دفاع شده در واحد آموزشی مربوط؛

- بررسی وضع پیشینه‌ها در سایر واحدهای آموزشی دارای کارشناسی ارشد
کتابداری و اطلاع‌رسانی و مقایسه آنها با یکدیگر.

۱. عباس خُزّی، *مروّری بر اطلاعات و اطلاع‌رسانی* (تهران: نشر کتابخانه، ۱۳۷۲)، ص ۲۲۳-۲۲۴.

۲. همان، ص ۲۲۶.

3. Bernard S. Phillips, *Social Research*, 3rd ed. (New York: Macmillan, 1976), pp. 11-12.

۴. برای اطلاع بیشتر درباره روش تحلیل استنادی - عباس خُزّی، "تحلیل استنادی و شباهتهای آن با علم‌الحديث"، *نشر دانش*، سال چهارم (بهمن و اسفند ۱۳۶۲).

۵. شهرآذر موسوی، "تحلیل استنادی مقالات سرگذشتنامه" (تهران: گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران، ۱۳۶۶).

۶. نصرت ریاحی‌نیا، "بررسی کاربرد نشریات ادواری لاتین در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد کتابداری در سالهای ۷۱-۱۳۵۴" (تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۲).

۷. حبیب‌اله فخّازی، "بررسی استنادهای پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان دانشکده بهداشت دانشگاه علوم پزشکی تهران در سالهای ۱۳۵۸ تا ۱۳۷۰" (تهران: دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، ۱۳۷۳).

۸. حسن جاهد، "تحلیل استنادی مآخذ پایان‌نامه‌های دوره دکتری عمومی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی در سالهای ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲" (تهران: دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، ۱۳۷۲).

۹. مینا افشار، "بررسی و مقایسه استنادهای پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد پرستاری سه دانشگاه علوم پزشکی ایران، شیراز، و اصفهان در سالهای ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۲" (تهران: دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، ۱۳۷۵).

۱۰. سیمین قطبی، "بررسی وضعیت استفاده از منابع در مقالات دایرةالمعارفهای فارسی منتشر شده در ایران" (تهران: دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران، گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۳۷۶).

11. Charles J. Popovich, "Business / Management research characteristics and collection evaluation: citation analysis of dissertations" (New York, 1975).

12. Arthur Hafner, "Characteristics of individual physiology source journals". *Int. lib. rev.*, 9 (Jan. 1977): 19-42.

13. Mary J. Culnan, "An analysis of the information usage patterns of academics and practitioners in the computer field: a citation analysis of a national conference proceeding", *Information processing and management*, 14/6 (1978): 395-404.

14. Arjun Lal, "Ranking of periodicals in the field of soil science", *Annals of library science and documentation*, 32 (Feb. 1990): 67-73.

۱۵. فریده عصاره، "بررسی وضع استناد در مجلات پزشکی فارسی: مجلات دانشکده‌های پزشکی دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی، و مشهد در سالهای ۵۶-۱۳۵۴" (تهران: گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران، ۱۳۶۵).

